

KONCEPCIÓ
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FŐTITKÁRI TISZTSÉGÉNEK BETÖLTÉSÉHEZ

Kollár László

2023. január

Három évvel ezelőtt pályázatot nyújtottam be az MTA főtitkári tisztségének betöltésére. A beadott koncepcióban megfogalmazott alapelveket és alapvető célokat ma is fenntartom, nem kívánom őket megismételni (https://mta.hu/data/dokumentumok/2020-mta-vezetovalasztas/Kollar_Laszlo_Peter.pdf).¹ Kiemelem, hogy messzemenően egyetértek az MTA küldetésdokumentumában megfogalmazott stratégiai célkitűzésekkel.² Az elmúlt három évben a három választott vezető egyikeként dolgoztam, közösen alakítottuk ki, melyikünk miért felel. A legfontosabb terület, amely hozzám tartozik, az MTA „bottom-up” kutatási pályázatainak felügyelete, aminek egyik fő eleme a Lendület Program.

A jelenlegi főtitkári pályázattal alapvetően az elmúlt három évben megkezdett munkánk folytatására kívánok javaslatot tenni. Nagyon fontos, hogy a jelen helyzetben – bár hármunk pályázata formálisan egymástól független és a közgyűlésen egymástól függetlenül méretünk meg – a közös munka folytatására teszünk javaslatot. Azt gondolom, hogy sem eddigi eredményeink, sem céljaink nem választhatók külön.

E helyütt nem kívánom részletekbe menően ismertetni, milyen eredményeket értünk el (amiben nekem is szerepem lehetett) – ez egyrészt részben megtalálható Freund Tamás elnök úr pályázatában, másrészt ezekről minden évben beszámoltunk az MTA közgyűlésén. Pályázatomban arra térek ki röviden, mi jellemezte közös munkánkat, majd javaslatot teszek egy új, kutatási alap (*research council*) létrehozására.

Az Akadémia választott vezetői az elmúlt három évben szorosan együttműködtek, a heti kilencfős vezetői értekezleteken túlmenően hármásban is rendszeresen összegyűltünk megbeszélni az aktuális teendőket. Három kutatónak óhatatlanul sok mindenben eltér a véleménye, és ez a mi esetünkben sem volt másként. Az olykor különböző álláspontok ellenére szinte mindig meg tudtuk találni a közös hangot, meg tudtuk egymást győzni egyes kérdésekben, és el tudtunk jutni a vállalható kompromisszumokig. Ezt a fajta munkát lényegének érzem: azt is, hogy a különféle megközelítések terítékre kerültek, hogy érdemi viták voltak közöttünk, és hogy egymás véleményének tiszteletben tartásával közös elhatározásokra tudtunk jutni. Azt gondolom, együttműködésünk eredményességét jól mutatja, hogy az MTA elmúlt években tett nyilatkozatai, melyeket az Elnökség vagy a Vezetői Kollégium elé tártunk, a legtöbb esetben *egyhangú* támogatást kaptak.

A főtitkári pályázatom fő elemeként javaslatot teszek egy *egységes alapkutatás-támogató rendszer létrehozására*, mégpedig az MTA költségvetési fejezetén belül, önálló pénzkezeléssel és önálló testületekkel.

Ez a javaslat alapvetően az MTA korábbi, 3., 4. és 5. stratégiai célkitűzését szolgálja.

¹ Pályázatomban elemeztem az alapkutatás jelentőségét, a kutatás hatásait, a magyar nyelv szerepét, a kutatástámogatás módjait, az MTA küldetését, lehetőségeit és feladatait.

² Az MTA Közgyűlése az MTA stratégiai célkitűzéseit az alábbi hét pontban fogalmazta meg:

1. Az Akadémia a magyar tudományos közösséget egyesítő és megjelenítő köztestület.
2. Az Akadémia őrzi és ápolja a magyar nyelvet, gondozza a nemzet tudományos és kulturális örökségét.
3. Az Akadémia hozzájárul a kutatás feltételeinek megteremtéséhez, és képviseli a magyar tudományos kutatás érdekeit.
4. Az Akadémia a tudományos minőség és a tudományetika letéteményese.
5. Az Akadémia feladata a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatainak bővítése, eredményeinek megjelenítése és érdekeinek képviselete.
6. Az Akadémia a nemzet tanácsadója.
7. Az Akadémia közvetíti a tudományos kutatások eredményeit a társadalom számára.

Az *alapkutatás* lényege, hogy a kutatáshoz a természet, a társadalom, a kultúra és a művészet mély törvényszerűségeit tárja fel, vagy azokra épít; ennek része lehet az alkalmazás szándéka is. Nem tartozik ide a technológiai fejlesztés, de annak előkészítése igen. Több területen az alapkutatások képezik az innovációs lánc első elemét, megalapozzák, illetve kiegészítik az innováció és az ipari versenyképesség támogatását.

A *tudományfinanszírozás* részben intézményfinanszírozás, részben célzott programfinanszírozás, részben pedig a kutatók önálló kezdeményezésén alapuló (*bottom-up*) pályázati támogatás. A jelen javaslat a harmadik elem rendezésére tesz javaslatot, amit a nemzetközi gyakorlat szerint jellegzetesen a kormányoktól független döntési jogkörrel rendelkező szervezetek működtetnek, míg az első kettőt gyakran kormányhivatalok (is) felügyelik.

Az alapkutatások (*bottom-up*) pályázati támogatásának előzményeit – egyszerűsítve – az alábbiakban foglalom össze:

- Az alapkutatások támogatása 2015. január 1-ig két területen valósult meg: ezek az OTKA és az MTA saját (pl. Lendület) pályázatai.
- Az NKFIH létrejöttével (2015) az OTKA alapkutatási pályázatai és az innovációs kutatások pályázatai ugyanahhoz a pályázatkezelő intézményhez, az NKFIH-hoz kerültek,³ míg az MTA által kiírt pályázatok az MTA-nál maradtak.
- Az NKFIH-ban 2021-ben különválasztották az alapkutatásokat és az innovációs kutatásokat két független alaprészre: létrejött az Innovációs Alaprész és a Kutatási Alaprész.

Az OTKA alapító tagja volt a *Science Europe*-nak. Kutatástámogatási gyakorlatának jelentős hazai és nemzetközi elismertsége volt, az osztrák és a szlovén alappal – a kölcsönös bizalmon alapuló – *lead-agency* megállapodást kötött. Az OTKA-t az Európai Tudományos Alap (European Science Foundation, ESF) nemzetközi átvilágítás során kiválóan értékelte. Idézünk az átvilágítást végző bizottság jelentéséből (http://archives.esf.org/uploads/media/otka_evaluation_01.pdf): „*OTKA conforms to the research council conditions of: competitive on the basis of research excellence, political independence, equal treatment of all scientific disciplines, transparency and fairness and equal chances for all applicants regardless of gender, race or position which makes it the jewel in the crown of the Hungarian research system.*”

A kiváló nemzetközi minősítés ellenére 2015-ben az OTKA egy kormányhivatal, az NKFIH része lett. A hivatal elnöke 2020-ban elvesztette a pályázatok támogatásáról való önálló döntési

³ A korábbi OTKA-törvény szerint a támogatási döntéseket az OTKA Bizottság hozta. Az NKFIH-ra vonatkozó 2014. évi LXXVI. törvény a támogatási döntéseket az NKFIH elnökére bízta, de tudomásom szerint a törvény 2020-as megváltozásáig az NKFIH elnöke nem bírálta felül a bizottsági döntéseket.

jogkörét, ami átkerült a felügyelő miniszterhez.⁴ A pályázati kiírásokról való döntés, ami korábban az OTKA Bizottság, majd az NKFIH feladata volt, szintén a miniszterhez került.⁵

A jelen rendszerben a következő problémákat tartom kiemelendőnek:

- Az alapkutatások különböző pályázati programjai a kutatói életpálya egyes szakaszait támogatják, amelyek egységes rendszert kell, hogy alkossanak. Jelenleg az alapkutatási pályázatok meghirdetését és odaítélését részben az NKFIH, részben az MTA végzi.
- Az önálló alapkutatási pályázatok bírálata, kezelése és értékelése alapvetően más struktúrát kíván, mint az NKFIH fő profilját adó, az innovációt és a versenyképességet szolgáló támogatások.
- Átütő alapkutatási programot csakis erre dedikált, országosan egységes központi rendszer képes sikeresen végrehajtani. Jelenleg a tematikus megkötés nélküli alapkutatási tudományfinanszírozási pillér a másik két pillérhez képest többletfinanszírozást igényel,⁶ ami erősítené a fejlesztést és az innováció kibontakozását is. Világszínvonalú eredményeket felmutató kutatókat csakis átlátható, kiszámítható, összehangolt alapkutatás-finanszírozással tarthat meg az ország.
- 2020-ban megszűnt az NKFIH döntéseinek politikától való törvényileg garantált függetlensége. Természetesen lehetséges korrekt támogatási rendszert működtetni egy kormányhivatalon belül is, de kiemelten fontosnak tartom, hogy az alapkutatások pályázati támogatása rendszerszinten is törvény által garantálva kormányfüggetlen szervezetben folyjék.⁷ Egyedül így válhat a szervezet alkalmassá arra, hogy pl. a *Science Europe*⁸ tagja lehessen.

A létrehozandó új kutatási alap biztosítékot jelentene mind az alapkutatások egységes kezelésére, mind pedig – a kutatási szabadság szellemében – a kormánytól való függetlenségére.

Javaslat Kutatási Alap (Research Council) létrehozására

Egyszerűsítve fogalmazva: az OTKA hagyományos pályázatait (amelyek az NKFIH-hoz tartoznak) egy önálló döntési jogkörrel rendelkező szervezetben egyesítenénk az MTA kutatási pályázataival az MTA felügyelete alatt (ahogyan az OTKA korábban működött). Ez

⁴ A 2014. évi LXXVI. törvény 13. § (2) 2020. január 1-től hatályos módosítása szerint: „A pályázatokat az e törvényben meghatározottak szerint kell értékelni. A pályázat támogatására – amennyiben e törvény másként nem rendelkezik – a Kormány által kijelölt szerv vezetője által összehívott – a 25. § (2) bekezdés szerinti – testület tesz javaslatot. A támogatási döntést – a 12. § (2) bekezdése szerint jóváhagyott programstratégiában foglaltakra figyelemmel – a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszter hozza.”

⁵ A 2014. évi LXXVI. törvény 25. § (1) 2020. január 1-től hatályos módosítása szerint: „Az NKFI Alap Kutatási Alaprésze terhére finanszírozott pályázat kiírásáról a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszter dönt.”

⁶ A GDP alapkutatásra fordított része 2020-ban néhány országban: Ausztria: 0,55%; Csehország: 0,54%, Lengyelország: 0,46%; Szlovákia: 0,36%; Szlovénia: 0,47%; Magyarország: 0,33% (https://www.oecd.org/sti/inno/MSTI_documentation_e.pdf).

⁷ Egy esetről van tudomásom, amikor a minisztérium – a hatályos magyar törvényekkel összhangban – megváltoztatta a zsűrik által javasolt sorrendet, ami több, az OTKA döntési mechanizmusában részt vevő tudós lemondásához vezetett.

⁸ Sajnos az NKFIH, bár ma a legjelentősebb hazai alapkutatást támogató szervezet, nem tagja a Science Europe-nak. Az MTA az intézethálózat elcsatolásáig, 2019. szeptember 1-ig mint „research performing” szervezet tag volt, 2022-től újra tag lett mint „research funding” szervezet.

értelmezhető az OTKA újraalapításaként is. Ezt az új szervezetet „Ipolyi Arnold Kutatási Alap”-nak fogom nevezni, de megfontolandó – a negyedszázados, nagy nemzetközi elismertségű hagyomány miatt – az „OTKA” elnevezés megőrzése is.

A lehetséges névadó, Ipolyi Arnold a tudománytámogatás korszerű eszméinek úttörője volt (https://hu.wikipedia.org/wiki/Ipolyi_Arnold). Az OTKA 1995-ben alapított tudományfejlesztési díja Ipolyi Arnold nevét viselte.

A javasolt Kutatási Alap lehetséges pályázatait:

Indulás: Az eddigi MTA- és NKFIH-pályázatok (Lendület Program, Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, Vendégkutatói Program, kisgyermeket nevelő kutatók pályázatait, kutatási témapályázatok [FK, K, ANN, SNN], posztdoktori pályázatok, Élvonalt, nemzetközi hatású kiemelkedő közleményeket publikáló kutatócsoportok [KH]) összehangolt kiírása egységes életpályamodellben, egységes monitorozással, a párhuzamosságok megszüntetésével, a pályázási, szakértői és adminisztrációs teher lényeges csökkentésével.

Javasoljuk a korábbi MTA Támogatott Kutatócsoportok pályázatainak integrálását is, amelyeket jelenleg az ELKH kezel – ezek „Center of Excellence” pályázatként működhetnének tovább.

Fejlesztés: Az Ipolyi Arnold Bizottság feladata lesz a pályázati portfólió folyamatos frissítése.

Döntési szempontok:

A kutatás várható hatása (tudományos, gazdasági, társadalmi stb.) és a pályázói kiválóság.

Finanszírozás:

Indulás: A jelenlegi, NKFIH-nál lévő támogatás (~16,5 Mrd) és az MTA-nál lévő pályázati támogatások (~5,3 Mrd) összevonásával (összesen: ~21,8 Mrd).

Fejlesztés: Az évi ~22 Mrd-os támogatás lényegesen kevesebb, mint térségünk kutatási alapjaié.⁹ Célszerű a támogatás egyenletes emelése legalább öt évig évi ~10%-os reálértékkel.

Személyi feltételek:

MTA: Az MTA főtitkára az OTKA korábbi elnöke, főtitkárhelyettese az OTKA korábbi kollégiumi elnöke, a Főtitkári és Főtitkárhelyettesi Titkárság vezetője az OTKA korábbi igazgatója, akiknek meghatározó szerepük lenne az új alap létrehozásában, a jelenlegi MTA Kutatási Pályázatok Főosztály közreműködésével. *A létrehozás után az alap önállóan működne.* Támazkodhatnak az ERC-ban – jelenleg és korábban – aktívan közreműködő akadémikusok és vezető kutatók tapasztalatára.

⁹ Néhány ország alapkutatót támogató szervezetének népszerűségére vetített 2021-es költségvetési támogatását hasonlítottuk össze az Ipolyi Arnold Kutatási Alap tervezett költségvetésével: Ausztria (FWF): 5,2; Csehország (GACR): 3,0; Lengyelország (NCN): 1,34; Szlovákia (APVV): 1,26; Magyarország: 1,0. (Az összes szervezet költségvetését osztottuk az Ipolyi Arnold Kutatási Alap tervezett költségvetésével.)

NKFIH: Az alapkutatásokat kezelő részleg átvétele egy az MTA által felügyelt *független* szervezetbe.

Működési mód:

- Az alap az MTA költségvetési fejezetén belül önálló pénzkezeléssel és financiaális döntésekkel, önálló testületekkel, irányítási, bírálati és adminisztrációs apparátussal működne. Az alap támogatásának összege a költségvetési törvény MTA fejezetének külön alfejezetében lenne megjelenítve (mint „Ipolyi Arnold Kutatási Alap” működési költségei), egy összegben, az Ipolyi Arnold Kutatási Alap működtetési forrásaként megnevezve.
- Döntéshozó szerve az Ipolyi Arnold Bizottság, amelybe tagokat javasol: a kormányzati tudománypolitikáért felelős miniszter, egyeztetve a szakági minisztériumokkal, a felsőoktatásért felelős miniszter, az MTA, az ELKH, az NKFIH, a Rektori Konferencia, a Fiatal Kutatók Akadémiája, a közgyűjtemények. A tagokat négy évre nevezik ki, ami egyszer hosszabbítható.
- A bizottság elnökét a tudománypolitikáért felelős miniszter és az MTA elnökének közös javaslatára a miniszterelnök nevezi ki négy évre, ami egyszer hosszabbítható.
- A meghirdetendő pályázati kiírásokról és a támogatási keretek pályázatok közti elosztásáról az Ipolyi Arnold Bizottság dönt.
- A pályázatok támogatásáról szóló végső döntéseket az Ipolyi Arnold Bizottság hozza, ami nem bírálható felül.
- A döntés-előkészítés a szakterületi kollégiumok és szakértői bizottságok feladata, amelyek tagjait az Ipolyi Arnold Bizottság elnöke bízza meg a bizottság döntésének megfelelően. Szűk határidővel el kell érni, hogy a szakértői bizottságok minden meghatározó pályázat esetében *nemzetközi* legyenek.

Előnyök:

- Az egységes életpályamodellre épített, összehangolt pályázati rendszer optimálisan használná fel az egyénre és kutatócsoportokra kiírt alapkutatási támogatásokat, ami nagymértékben fékezhetné az agyelszívást, szolgálná az egyetemi kiválóságot, aminek részben az alapkutatásokra, részben az innovációra kell épülnie.
- Az MTA által képviselt tudós közösség, valamint az MTA külföldi partnerintézményei tagjainak közreműködésével (V4 Akadémia, EASAC, ALLEA, Academia Europaea, ISC-szervezetek, Science Europe és tagszervezetei) mód nyílna tudományfinanszírozói ismeretek és széles körű szakértői bázis biztosítására.
- A kutatási támogatások szakmai és pénzügyi felügyelete, ezáltal a kutatások zökkenőmentes, a kutatás természetének megfelelő támogatása, valamint a tudományos eredmények monitoringja egyazon szervezet kezelésében lenne.
- Segítené az egyetemeken, közgyűjteményekben és a kutatóintézetekben folyó alapkutatások összekapcsolását.
- A Kutatási Alap stabilan képviselné hazánkat a nemzetközi szervezetekben, így alkalmas lenne egyrészt a bevált gyakorlatok átvételére, másrészt befolyása lenne a nemzetközi tudománypolitika alakítására is.

Elvileg a javasolt Kutatási Alap megvalósulhatna az MTA-tól teljesen függetlenül is, ezt mégsem javaslom. Az MTA döntő szerepe mellett súlyos érvek szólnak:

- Így működött a kutatói közösség megalapozására és a nemzetközi átvilágítás szerint is kiválóan az OTKA.
- Az alapkutatások pályázati támogatásának pénzügyi súlya lényegesen kisebb, mint az innovációé, így érdekérvényesítő képessége kicsiny, a politika pedig gyakran nem érti a fontosságát. Ezért lényeges az MTA *közvetlen* támogatása, adott esetben védelme. Ezt korábban OTKA-vezetőként többször megtapasztaltam.
- Ez a feltétele a Lendület Program és a Bolyai-pályázatok integrálásának.
- Költségvetési szerv esetén is kell egy felügyeleti szerv, a társadalmi elfogadottság miatt jobb az optikája, ha az MTA ernyője alatt (a köztestületi befolyástól függetlenül) működik.

Magamról

A saját tapasztalataimból, a főtítkári pályázat szempontjából az alábbiakat tartom kiemelendőnek:

- az OTKA vezetésében eltöltött tizenegy év (hat év kollégiumi elnökség, öt év elnökség);
- az OTKA elnökeként részvétel az európai és a magyar tudománypolitikában;
- csaknem öt év kutatói és oktatói munka az USA egyik kiváló egyetemén;
- oktatói és kutatói munka a BME-n (ennek folyamán DI-elnökként, a Szakmai Habilitációs Bizottság elnökeként, rektorhelyettesként), ehhez kapcsolódó ipari K+F+I munkák;
- a *European Society for Composite Materials* elnöki posztja (2010–2012);
- 1998 óta részvétel az MTA köztestületének munkájában, három éven át közgyűlési képviselőként, ezt követően levelező, majd rendes tagként, három éven át osztályelnökként;
- 2020 óta az MTA főtítkári posztja (e minőségben betöltött tisztségek: Lendület Bizottság elnöke, Tudományértékelési Elnöki Bizottság elnöke, MTA Székház Rekonstrukciós Szakértői Elnöki Bizottság elnöke, MTMT Tudományos Tanács elnöke, az egyetemek feladatáról szóló fórum felelőse, az Akadémikusválasztás Rendjét Felülvizsgáló Elnökségi Bizottság elnöke stb.).